

YUNAN TARİHYAZIMINDA MÜBADELE ve GÖÇ

Ayhan AKTAR¹ ve Damla DEMİRÖZÜ²

30 Ocak 1923 günü Lozan'da imzalanan 'Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine ilişkin Sözleşme ve Protokol' ve bunun toplumsal sonuçları üzerine son yıllarda ülkemizde bir yayın patlaması yaşanmıştır. Yakın zamana kadar üzerinde hiç konuşulmayan ve yakın tarihimizin 'üzeri ütülenmiş' konularından biri olan nüfus mübadelesi, Ermeni tehciri gibi tam anlamıyla 'tabu' konu olmasa bile genellikle 'suskunlukla geçirilen bir konu' özelliğini taşıyordu. Çağlar Keyder'in çok iyi ifade ettiği gibi, toplam olarak iki taraftan 1,600,000 insanın hayatını belirlemiş olan 1923-24 Türk-Yunan nüfus mübadelesi, resmi tarih içinde pek dile getirilmeyen bir mesele olarak Türkiye insanının 'yaşadığı tarih' ile 'resmi tarih' arasındaki kopukluğu arttıran konulardan biri haline gelmiştir.³

Son yıllarda bu konunun üzerinde konuşulur bir konu olmasından sonra, Müfide Pekin ve Çimen Turan tarafından hazırlanmış olan *Mübadele Bibli-*

¹ Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Marmara Üniversitesi, Göztepe, Kadıköy, İstanbul

² Çağdaş Yunan Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara DTCE, Sıhhiye, Ankara.

³ Bk. Çağlar Keyder, "Nüfus mübadelesinin Türkiye açısından sonuçları," *Memâlik-i Osmaniye'den Avrupa Birliği'ne*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004. s. 118

yografyası yayın patlamasının 2002 yılına kadar olan kısmını kapsamaktadır.⁴ Fakat bu tarihten sonra da ülkemizde konu ile ilgili tez, bilimsel makale, anı ve diğer çalışmaların yayımlanmaya devam ettiğini görüyoruz.

Türkiye’de son on yılda ortaya çıkan mübadele ile ilgili yazının bazı ilginç özellikleri vardır. Bunlardan birincisi, ülkemizde yayımlanan çalışmalar Türk-Yunan Savaşı, mübadeleye giden yol, mübadele ile ilgili diplomatik temaslar ve Lozan Antlaşması, mübadelenin bilfiil gerçekleşmesi, Rumeli Müslümanlarının Türkiye’ye taşınması ve son olarak mübadelenin toplumsal sonuçları gibi alt süreçleri eşit ağırlıkta inceliyor olmasıdır. İkinci özellik ise, 1,200,000 Anadolu Rumunu ve 400,000 Rumeli Müslümanını kapsayan ve tarihin ilk uluslararası antlaşma ile gerçekleşen nüfus hareketinin insan dramını yansıtmada cesur ve eleştirel yaklaşımların çoğunlukta olmasıdır.⁵ Kısaca 1995 yılında Kemal Arı’nın doktora tezinin yayınlanması ve Lozan Mübadilleri Vakfı’nın kurulması ile başlayan süreç Türkiye’de bu konuda dengeli, eleştirel ve Ege’nin iki kıyısında yaşanan savrulmaları çok boyutlu olarak ele almaktadır.⁶

Yunanistan’da ise mübadele ile ilgili yazının bazı ortak özellikleri vardır. Her şeyden önce, Anadolu’daki yaklaşık 1,200,000 Rumun yurtlarından kopararak Yunanistan’a gönderilmesi hadisesi bir ‘milli trajedi’ olarak ele alınmaktadır. Yunan tarihyazımında mübadele ile ilgili siyasal gelişmeler özetlenirken, esas olarak 9 Eylül 1922 günü İzmir’in düşmesi ile başlanmaktadır. Böylece, Anadolu Rumlarının veya Yunan tarihyazımındaki ifadesi ile ‘Küçük Asya Helenizm’inin doğal mekanından koparılıp atılması’ sanki durup dururken gerçekleşmiş gibi bir izlenim ortaya çıkmaktadır.

Konstantinos Svolopoulos’un “Türk-Yunan Mübadelesine Giden Siyasal Süreç” başlıklı makalesinde de benzer yaklaşımı görmek mümkündür. Yazar, mübadeleye giden süreci tetikleyen olayların başlangıcı olarak tüm Avrupa ve Balkanlar’da gelişen milliyetçilik hareketlerini ya da Yunanistan’ın 1919’da *Megali İdea* yaklaşımı doğrultusunda Anadolu’ya asker çıkarmasını değil de ‘Osmanlı İmparatorluğu’nun 1910’larda kendi Hıristiyan nüfusu ile çatışmaya girmesine’ atıfta bulunuyor. Bazen tarihçilerin neleri unuttukları, neleri hatırladıklarından daha ilginç olabiliyor. Yunanistan’da mübadeleyi konu alan

⁴ Müfide Pekin ve Çimen Turan (haz.), *Mübadele Bibliyografyası: Lozan Nüfus Mübadelesi ile ilgili Yayınlar ve Yayımlanmamış Çalışmalar*, İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı, 2002.

⁵ Bu konuda en iyi örnek için bkz. Kemal Yalçın, *Emanet Çeyiz*, İstanbul: Birzamanlar yayınları, 2006.

⁶ Bu konuda Lozan Mübadilleri Vakfı’nın 2003 yılında düzenlediği ve Türkiye ve Yunanistan’dan birçok araştırmacının katıldığı sempozyumun bildirileri kitap haline gelmiştir. Bkz. Müfide Pekin (Der.), *Yeniden Kurulan Yaşamlar: 1923 Türk - Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi yayınları, 2005. Ayrıca bkz. Kemal Arı, *Büyük Mübadele: Türkiye’ye Zorunlu Göç (1923 - 1925)*, İstanbul: Tarih Vakfı, 1995.

yazılarda nadiren de olsa Yunan irredentizminin ideolojik ifadesi olan ‘Megali İdea’ gündeme gelmekte, fakat bu ideolojinin rüzgarı ile Yunan ordusunun 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir’e çıkışı çok az tarihçi tarafından eleştirel bir gözle ele alınmaktadır. Yunan tarihyazımında ‘Megali İdea’ gündeme geldiğinde ise, genellikle ‘Küçük Asya Felaketi’ olarak bilinen 1919-1922 Türk-Yunan Savaşı’nın hangi nedenlerle kaybedildiği ve o dönemin Yunan iç politikasındaki çekişmeler bağlamında bu konu ele alınmaktadır. Bu yazın hakkında Athanasia Anagnostopulu’nun değerlendirmesi hayli ilginçtir:

“Yunan Megali İdeası ve zorunlu göç sonrası gelen milli homojenleştirme de bu modernleşme hareketinin bir parçasıydı. Oysa yaşanan bu göçe sürekli milli bir trajedi olarak; Küçük Asya Felaketi olarak bakıldı. Konu ile ilgili yapılan araştırmaların neredeyse tümü hep bu bakış açısı ile yapıldı. Küçük Asyalı göçmenler, milli bir anlatı ve edebiyat içinde, büyük bir milli trajedinin kahramanları oldu. Göçmenler, varlıkları ile Küçük Asya’nın da içinde bulunduğu büyük bir coğrafyada yaşanan zor ve karmaşık tarihsel altüst oluşu basitleştirerek ulusal dile aktardılar. Onlar sayesinde Küçük Asya’nın Yunanlı olduğu resmi olarak belgeleniyor, Yunan Megali İdea’cılığı haklı çıkarılıyor ve yasallık kazanıyordu.”⁷

Aynı şekilde Lambros Baltiotis de “Yunan tarihyazımında Yunanistan’daki göçmenlik ve mübadele olgusunun, Türkler karşısında savaşta maruz kalmış olan ulusal yenilginin sonucu olarak” ele alındığını belirtmektedir.⁸ Dolayısıyla, Yunan tarihyazımında mübadillik olgusu tamamen Anadolu Rumlarının makus talihi çerçevesinde ele alınmakta, Yunanistan’dan Türkiye’ye göç etmiş olan Rumeli Müslümanlarının pek adı anılmamaktadır.

Mübadele ile ilgili olarak Yunan tarihyazımında gözlemlenen bu milliyetçi anlatı sonucunda, Anadolu Rumları sanki bir milli görevi üstlenmiş insanlar muamelesi görmekte ve onların geldikleri yerlerdeki bireysel, yöresel ve kültürel farklılıkları yok sayılarak Anadolu’da tarih öncesinden beri varolan Helenizm’i anavatana taşıyan kişiler olarak algılanmaktadır. Böylece, Küçük Asya’da yaşanmış olan askeri ve siyasal ‘felaket’ anavatanda Yunan kimliğinin oluşturulmasında bir tutkal ve Yunan ulusal kimliğinin tarihten önce de varolduğuna dair bir kanıt olarak sunulmaktadır. Benzer bir şekilde, milliyetçi/muhafazakâr ekolden bir tarihçi olarak niteleyeceğimiz Svolopoulos’un

⁷ Athanasia Anagnostopulu, “Göçmen Yerleşiminin Toplumsal ve Kültürel Etkileri”, Müfide Pekin (Der.), *Ibid.* s. 76

⁸ Lambros Baltiotis, “Yunanistan ve Türkiye’de Muhacirlik ve Nüfus Mübadeleleri: İki farklı anlatım ve yorumun oluşma şartları ve sonuçları”, Müfide Pekin (Der.), *Ibid.* s. 403

makalesinde de mübadele ile yerinden yurdundan sökülüp atılan insanlardan çok, 'Helenizmin Yakın Doğu'daki çıkarlarına zarar verici bir görüntü' veya 'üç bin yıllık Helen tarihinin bitmesinden duyduğu üzüntü' dile getirilmektedir.

Yunan tarihyazımında ve sosyal bilim literatüründe mübadelenin ele alınma biçimi, 'Küçük Asya Helenizm'ini anavatana taşıyan kişilerin' Yunanistan'da nasıl iskân edildiklerini ve Anadolu'daki cemaat yapısının Yunan topraklarında yeniden nasıl filizlendiğinin anlatımında yoğunlaştığını söyleyebiliriz. Mübadele ile ilgili yazında 'iskân hikayeleri' önemli yer tutmaktadır. Bu bağlamda, 'nea' ile başlayan ve Anadolu'daki kentlerin isimleri ile bütünleşen 'yeni' yerleşimlerin (Nea Smyrni/Yeni İzmir, Nea Karvali/Yeni Gelveri, Nea Prokopi/Yeni Ürgüp vb.) ortaya çıkışı ile ilgili çalışmalar mübadele literatürünün merkezinde bulunmaktadır. Ayrıca, bu yeni yerleşimlerde kurulan hemşehri derneklerinin yayınları da ilginçtir. Bu tip yayınların ortak özelliği, binlerce yıldır Anadolu'da mutlu müreffeh geçen Küçük Asya Helenleri'nin Anadolu'da yaşadıkları yerlerin birer 'kayıp cennet' gibi betimlenmesi ve birdenbire bu mutlu ortamın bozularak onların sersefil halde yollara düşmesinin hikayesi olarak anlatılmaktadır. Fakat bu acıklı hikaye yine 'mutlu son' ile sonuçlanmakta ve Yunan topraklarında kurulan ve ismi 'nea' ile başlayan yeni yerleşimlerde Helenizm'in ve Ortodoksluğun yeniden inşa ediliş süreci anlatılmaktadır. Özellikle, dinsel kalıntıların yani Anadolu'dan gelirken mübadillerin yanlarında getirdikleri bir azizin kemiklerinin yeniden bir türbeye konulması ve bunun yeni kimliği oluşturma sürecindeki önemi vurgulanmaktadır.⁹

Bunlara ilaveten, mübadele hakkında yapılmış olan yabancı dillerdeki bazı önemli akademik çalışmalar nedense Yunan diline tercüme edilmemiştir. Stephen Ladas ve Dimitri Pentzopoulos gibi mübadele konusunda ilk önemli çalışmaları yapmış olan Yunanlıların eserleri bile Yunanca'ya çevrilmemiştir.¹⁰ İlginçtir, aynı durum Lozan Antlaşması ve resmi zabıtları için de geçerlidir. Yunanlı araştırmacılar yaptıkları çalışmalarda Lozan Antlaşması'nın Fransızca veya İngilizce metinlerine referans vermekte ve halen Lozan Antlaşması'nın Yunanca tercümesi ortada gözükmemektedir. Çok canlı bir tercü-

⁹ Vasso Stelaku, "Alan, Mekân ve Kimlik: Kapadokyalı İki Rum Grubunun Yerleşiminde Bellek ve Din", *Ege'yi Geçerken: 1923 Türk - Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Der. Renée Hirschon, İstanbul: Bilgi Üniversitesi yayınları, 2005. s. 270-290. Benzer bir biçimde Şeyh Bedrettin'in kemikleri de Rumeli Müslümanları tarafından İstanbul'a getirilmiş ve Divanyolu'nda Sultan II Mahmut Türbesinin bahçesine gömülmüştür.

¹⁰ Örneğin, bkz. Stephen P. Ladas, *The Exchange of Minorities - Bulgaria, Greece and Turkey*, New York: Macmillan Company, 1932 ve Princeton Üniversitesinde Doktora Tezi olarak hazırlanan, Dimitri Pentzopoulos, *The Balkan Exchange of Minorities and its Impact upon Greece*, Paris: Mouton, 1962.

me ve yayım faaliyetinin olduğunu bildiğimiz Yunanistan'da bu ihmalin sebepleri üzerinde düşünmek gerekmektedir.¹¹

* * *

Konstantinos Svolopoulos'un 'Türk-Yunan Nüfus Mübadelesine giden Siyasal Süreç' başlıklı yazısı en azından kullandığı kaynaklar bakımından yukarıda özetlemeye çalıştığımız geleneksel bakışın dışında bulunması açısından dikkat çekicidir. Öncelikle, Svolopoulos geniş bir arşiv taraması yaparak bu çalışmayı kaleme almıştır. İlk olarak, Yunanistan adına Lozan görüşmelerine katılmış olan Eleftherios Venizelos'un Atina-benaki Müzesi'nde bulunan özel arşivi ve yazışmaları bu çalışmada kullanılmıştır. İkinci olarak, Milletler Cemiyeti Arşivi'nde Dr. Nansen'in yazışmaları incelenmiştir. Son olarak da, Yunan Dışişleri Bakanlığı Arşivi taranmıştır. Bu kaynaklar Svolopoulos'un çalışmasını son derece değerli kılmakta ve kendisini Yunan tarihyazımı içinde ayrı bir konuma yerleştirmemizi sağlamaktadır.

Ancak Svolopoulos, ilginçtir, kullandığı kaynaklarda net olarak gözükken bazı konulara bile yazısında şüphe ile yaklaşmaktadır. Örneğin, 'mübadele kararı kim tarafından ve nasıl alınmıştır?' sorusunun cevabı son derece dolambaçlı ifadelerle verilmekte ve mübadele kararının hayata geçirilmesinde sanki Yunan tarafının hiçbir sorumluluğu yok gibi gözükmektedir:

"Tarihçiler, sosyologlar ve diğer sosyal bilimciler nüfus mübadelesinin nedenlerini ve sonuçlarını anlamaya ve yorumlamaya çalıştılar. Söz konusu toplumsal olgunun hukuki ve sosyal boyutlarının incelenmesi bizi bazı sonuçlara götürdü ise de, bu kararın [tarihsel] sorumluluğunun kimler tarafından üstlenilmesi gerektiği konusunda [Yunanistan'da] bu güne kadar hâlâ nihai bir cevaba ulaşılmış değiliz: Yani Türk-Yunan nüfus mübadelesi konusunda ilk resmi girişim hangi taraftan gelmiştir? Ve ne gibi tepkiler almıştır? Alınan tepkiler olumlu muydu, yoksa olumsuz muydu? İlgili tarafların bu kararın oluşumu sırasında ve mübadele kararının kabul aşamasına kadar tutumları neydi?"

Svolopoulos yazısının başında bu soruları, sanki cevabı bilinmeyen sorular olarak sormakta ve yazının gelişmesinde bu sorulara aslında cevap vermektedir. Kullandığı arşiv malzemesinden vermiş olduğu alıntılarda bu cevap gizlidir, fakat her şeye rağmen mübadele konusunda Yunan tarihyazımının çizmiş olduğu ideolojik sınırlar içinde kalan yazar maalesef bu kanıtlarını açık bir bi-

¹¹ Türkiye'de ise, Lozan Antlaşması zaııtları önce eski yazı ve resmi yayım olarak basılmış, daha sonra da 1973 yılında merhum Prof. Seha Meray tarafından Fransızca'dan Türkçeye çevrilmiş ve Ankara Üniversitesi, SBF Yayınları tarafından sekiz cilt halinde yayınlanmıştır.

çimde ortaya koymaktan kaçınmaktadır. Ayrıca, 'Bugün, nüfus mübadelesinin yapılmasına giden siyasal süreçte bu kararının nasıl alındığına ilişkin tarihi tanıklıkların yetersizliği anlaşılır değildir' türünde cümlelerle sanki yazar kendi elindeki kanıtları gölgelemeye çalışmaktadır. Svolooulos'un yazısında ortaya koyduğu arşiv malzemesini kronolojik bir biçimde sıraladığımız zaman ortaya çıkan durum şöyledir:

- 9 Eylül 1922 Türk süvarilerinin İzmir'e girişi
- 19 Eylül 1922 Dr. Nansen Milletler Cemiyeti tarafından mülteci sorunu ile ilgilenmesi amacıyla görevlendirilir.¹²
- 27 Eylül 1922 Milletler Cemiyeti yetkilisi [Dr. Nansen] 27 Eylül 1922 tarihinde Mustafa Kemal'e çekmiş olduğu bir telgrafta kendisi ile görüşmek arzusunda olduğunu ve kendisinin [Ankara Hükümeti ile temas kurmak hususunda] Milletler Cemiyeti bünyesindeki İran diplomatik misyonunun arabuluculuk desteğini de almış olduğunu ifade etti. (Société des Nations. Archives [Milletler Cemiyeti Arşivi - Cenevre] SDN/A, 48/24318/24318, F. Nansen'den Ankara TBMM Hükümetine.
- 10 Ekim 1922 **Dr. Nansen'den Venizelos'a:**
- "[Anadolu Rumları] başka bir yere yerleştirilmek durumundalar – diyordu Dr. Nansen - Ben şuna kanaat getirdim ki Yunan hükümeti, ya Türk hükümeti ile bir nüfus mübadelesi gerçekleştirecek; ya da bir antlaşma bile yapılmaksızın bu insanları [yâni Anadolu Rumlarını] Makedonya'daki ve Batı Trakya'daki boş topraklara yerleştirecek. Göçmenlerin iskânının hem uzun soluklu hem de zor bir iş olacağının farkındayım. Her şekilde göçmenlerin büyük bir çoğunluğu [Makedonya'daki ve Batı Trakya'daki] şu an kullanılmayan ve ekilip biçilmeyen topraklara yerleştirilmek zorundalar." ([Benaki Müzesi, Venizelos Arşivi, Atina] A. B., 318, İstanbul'daki F. Nansen'den Londra'da E. Venizelos'a)
- 11 Ekim 1922 Mudanya Mütarekesi imzalanır.

¹² Roland Huntford, "Fridtjof Nansen and the Unmixing of Greeks and Turks in 1924", *Nansen Memorial Lecture, 12 October 1998*. Oslo: The Norwegian Academy of Science and Letters, 1999. s. 7.

13 Ekim 1922

Venizelos'tan Dr. Nansen'e cevap:

“15 gün önce Ankara hükümetinin İçişleri Bakanı Türklerin artık Osmanlı topraklarında Hıristiyan Rum varlığı görmek istemediği yönünde bir açıklama yaptı. Bir sonraki barış müzakerelerinde [Ankara Hükümeti] Türkler ve Yunanlılar arasında zorunlu nüfus mübadelesini yapılmasını önerecek. Kışın yaklaşıyor olması nedeniyle göçmenlerin konut sorununun çözümü, erzak sorununun çözümünden bile daha da zor bir mesele haline gelecek. Sizden [yâni Dr. Nansen'den] daha barış antlaşması yapılmadan önce nüfus mübadelesinin gerçekleştirilmesi için girişimde bulunmanızı istemek cüretinde bulunuyorum ve rica ediyorum. Yunanistan'da şu anda yaklaşık 350.000 civarında Türk nüfusun bulunduğu ve bu insanlara ait ev ve çiftliklerin Anadolu Hıristiyanlarına dağıtılmasının mümkün olduğu veya Trakya'yı terk etmiş olan Hıristiyanların bu ev ve çiftliklere yerleşmesinin mümkün olabileceği göz önüne alındığında, bu şekilde Yunanistan'dan ayrılacak Türk nüfusa denk sayıda [Rum nüfusa] göçmenlere de ev sağlamak olası...” (SDN/A, 48/24318/24818, Londra'daki E. Venizelos'dan İstanbul'daki F. Nansen'e)

15 Ekim 1922

Dr. Nansen'den Venizelos'a Ankara Hükümeti'nin temsilcisi Hamid Bey ile yapılan görüşme hakkında:

“Öncelikle Mustafa Kemal ile görüşmemin daha yararlı olacağını düşündüğüm için ona [yâni Ankara Hükümetinin temsilcisi Hâmid Bey'e] sizin [mübadele hususundaki] resmi müracaatınızdan bahsetmedim. Gayri ihtiyari bir biçimde, kendisi bana hükümetinin böyle bir öneriye olumlu baktığını söyledi. Görüşmemizden sonra, ‘bu konunun [Ankara Hükümeti tarafından] barış görüşmelerinden ayrı olarak müzakere edilmek isteneceğinden hemen hemen eminim’ dedi.” (A. B.,30, İstanbul'daki [Yunan Yüksek Komiseri] Simopoulos'tan Londra'daki Yunan Elçiliğine, No 4914)

15 Ekim 1922

Venizelos'tan Dışişleri Bakanı Kanellopoulos'a:

“[Yunan hükümeti] göç etmek isteyen Doğu Trakya'nın Rum nüfusuna izin vermediği takdirde suç işlemiş sayılır diye düşünüyorum. Tabii ki barış antlaşması imzalanana kadar bunların can ve mal güvenliğinin teminat altına alınırsa, konferansta nüfus mübadelesini müzakere ederken daha avantajlı bir konumda oluruz. Ama şu kuşkusuzdur ki; 30 gün sonra Doğu Trakya'da müttefik kontrolü ortadan kalktıktan sonra ve bölge Türk yönetimi altına girdiği zaman Türkler soydaşlarımızın mallarını ele geçirmeye çalışacaklar ve onların sersefil olmasına yol açarak onları kovacaklardır. I. Dünya Savaşı'nın arifesinde neler olduğunu bir hatırlayınız! Bugün aynı şeyler daha büyük vahşetle tekrarlanabilir, özellikle Türklerin büyük devletleri ne kadar küçümsediği göz önünde tutulduğunda bu nedenle, [Yunan] ordusu çıkmadan önce soydaşlarımızın taşınabilir mal varlıklarını da yanlarına alarak göç etmeleri konusunda yardımcı olmak zorundayız... Kendinizi kandırmayınız! Doğu Trakya Hellenizm için sonsuza dek kaybolmuştur. Türkler, payitahta giden yolda yoğun bir yabancı nüfusun varlığına tahammül etmeyeceklerdir.’ (A. B. Londra'da E. Venizelos'tan Dışişleri Bakanlığı'na, No 3417.)

17 Ekim 1922

Venizelos'tan Yunan Dışişleri Bakanlığı'na:

“Yunanistan'ın geleceği, mübalağa etmeden söylüyorum, bu meselenin iyi ya da kötü şekilde çözülmesine bağlıdır. İyi bir çözümde başarısız olunması, düşünülmese bile insanı dehşete düşürecek felaketlere sebep olacaktır. Öte yandan bu meselenin başarılı bir biçimde çözümlenmesi, birkaç yıl içinde bu talihsiz savaşın sonucunun bize yüklediği ağır yüklerden kurtulmamızı ve rahatlamamızı sağlayacaktır. Böylece ‘Daha Büyük Yunanistan’ [idealinin] paramparça olması ile artık biz ‘Büyük Yunanistan’ı inşa edeceğiz. [Dolayısıyla], bu ‘Büyük Yunanistan’ın sınırlarını oluşturan Batı Trakya ve Makedonya sadece siyaseten değil aynı za-

manda da etnik bakımdan [gerçek] Yunan köyleri olmaz ise 'Büyük Yunanistan' hiçbir zaman güvenli bir yer olmayacaktır."

"[Rumeli] Türklerinin Yunanistan'dan ayrılmadan [önce] göçmenlerin kısa vadede barınak ve uzun vadede de iskân sorununun çözümsüz kalacağı açıktır. Eğer Dr. Nansen Ankara hükümetinin bu yönde bir çözüm kararı almasında başarı sağlayamaz ise hükümet Doğu Trakya boşaltıldıktan dört ya da beş hafta sonra Türklerin Yunan topraklarından ayrılmasını zorlamaya hazır olmalıdır. Bu ayrılışın, uygar bir çerçeve içinde yapıldığının tespiti için bu işin Dr. Nansen'in gözetimi altında olması istenmelidir. Gidecek olanlara taşınır mallarını yanlarına almaları için yalnızca izin verilmemeli, hatta bu konuda kolaylık da gösterilmelidir. Bu iş, komisyon başkanının bilgisi dahilinde ona güvenilerek gerçekleştirilmelidir. Başkanlık Batı Trakya'nın hangi tarihte boşaltılması gerektiğine karar vermeli ve daha sonra bunu Doğu Makedonya, Batı Makedonya ve adalar takip etmelidir" (A. B., 30, Londra'daki Venizelos'tan Yunan Dışişleri Bakanlığı'na, No 3435)

23 Ekim 1922

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'dan Dr. Nansen'e:

"İlke olarak, Dr. Nansen tarafından önerilen nüfus mübadelesi kabul edilebilir. Ancak, bu konunun hükümet düzeyinde görüşülmesi de gereklidir. Halihazırdaki şartlar göz önüne alındığı takdirde, bir kentte durup beklemem, bir görüşme yeri tespit etmem benim açımdan mümkün değildir..." (SDN/A, 48/24318/24318, TBMM Hükümetinden F. Nansen'e)

31 Ekim 1922

TBMM Hükümetinden Dr. Nansen'e:

"Türk hükümeti mübadele prensibini kabul eder, ama bu mübadeleden Trakya Müslümanlarını hariç tutar. Dr. Nansen'in yolculuk yapmasına ve Ankara'yı ziyaret etmesine lüzum yoktur, planın detayları hakkında Hâmit Bey'le de görüşebilir." (SDN/A, 48/24318/24318, E. Colban'dan E. Drummond'a)

2 Kasım 1922

Dr. Nansen'den TBMM Hükümeti'ne:

“Bir kez daha Ankara Hükümeti'ni temsil eden biri ile müzakere yapma imkansızlığı yaşıyorum. Bu temsilcinin ne zaman ortaya çıkacağını bilmiyorum. Bu durum, Ankara Hükümeti ile beş hafta boyunca devam eden müzakere diyalogu kurma çabalarımın sonunda ortaya çıkmış olan durumdur.” (SDN/A, 48/24318/24318, F. Nansen'den TBMM Hükümetine)

Bu yazışmalardan sonra Türk ve Yunan tarafları Lozan'a doğru hareket etmiştir.¹³ Bütün bu temaslardan sonra, Londra'da bulunan Venizelos'un daha 13 Ekim 1922 tarihinde mübadele fikrine sıcak baktığını ve 17 Ekim'de dönemin Yunan Dışişleri Bakanı'na yazdığı mektupta, “Eğer Dr. Nansen Ankara Hükümeti'nin bu yönde bir çözüm kararı almasında başarı sağlayamaz ise hükümet Doğu Trakya boşaltıldıktan dört ya da beş hafta sonra Türklerin Yunan topraklarından ayrılmasını zorlamaya hazır olmalıdır” şeklinde Rumeli Türklerinin sınırdışı edilmesine yönelik hazırlıklar için tavsiyede bulunduğunu görüyoruz. Ayrıca, aynı mektubun ilk kısmını yazdığı makalenin dipnotlarına (bkz. Svolopoulos'un metni, dipnot 27) yerleştiren Prof. Svolopoulos'un mektubun geri kalan kısmından bizleri haberdar etmemesi çok anlamlıdır. İrlandalı araştırmacı Bruce Clark yeni kitabında Venizelos'un 17 Ekim 1922 tarihli mektubunun tamamını yayımlanmıştır. Meselenin önemine binaen mektubun kalan kısmını dikkatinize sunuyoruz:

“Bu görevin hayata geçirilmesi başında tecrübeli bir [devlet] memurunun bulunduğu bir heyete gizlice emanet edilmelidir ki - Batı Trakya'dan başlayıp, Batı Makedonya ve Adalardan devam ederek - hangi bölgenin hangi süre içinde boşaltılacağına karar verilebilirler ... Eğer benim hesabıma göre, Yunanistan'da - Batı Trakya dahil - 350,000 Türk varsa bunların geride bırakmış olduğu evlere 500,000 veya belki de 700,000 [civarında Anadolu Rumu] göçmen yerleştirilebilir. Anadolu'dan gelen [Hıristiyan] göçmenlerin âcilen ve nihai olarak iskânı sorununun, göçmenlerin giden Türklerin yarattığı boşluğu doldurması ile ne kadar kolay çözümleneceği aşikardır. [Fakat işin] başından itibaren, esas olarak [Anadolu'daki] kırsal yerleşimlerden gelen toplulukların yi-

¹³ İsmet Paşa ve yanındaki heyetin 5 Kasım günü Lozan'a hareket ettiğini 11 Kasım 1922 günü Lozan'a ulaştığını biliyoruz. Fakat Lozan görüşmeleri resmi olarak 21 Kasım 1922 günü başlar. Bkz. Ayhan Aktar, “Türk - Yunan Nüfus Mübadelesinin İlk Yılı: Eylül 1922 - Eylül 1923,” *Müfide Pekin*, *ibid.* s. 49.

ne köylere; şehirlerden gelen göçmenlerin ise şehirlere yerleştirilmesine dikkat edilmelidir.”

“... [Yunan] hükümeti şunun farkında olmalıdır ki medeni milletler topluluğu içindeki ahlâki itibarımız Yunan ordusunun Anadolu’da yapılmasına izin vermiş olduğu kundaklama ve diğer şiddet eylemleri yüzünden müthiş bir şekilde azalmıştır. Bu eylemler, Türkiye’nin mükemmel ve iyi örgütlenmiş propaganda mekanizması tarafından çok iyi bir biçimde kullanılmıştır. Bu nedenle, âcilen dünyada ahlâki itibarımızı yeniden kazanmalıyız. Ve [Türk] nüfusun mecburi olarak transferi işi öyle dikkatli bir şekilde hayata geçirilmelidir ki - özünde bu muhakkak barbarca olan - bu tedbirin alınmış olması, mecburen yerinden edilecek nüfusun karşı karşıya kalacağı kötü duruma rağmen medeni âlemin sempatisini kazanacak ve onların gözünde [bizim tarafımızdan] başvurulmuş son çare olarak kabul görecektir. [Alacağımız] bu tedbirin yabancı ülkelerde yaratacağı muhakkak olan protestolar karşısında, ben bu işin ‘fikir babahgını’ üstlenmeye ve ortaya çıkıp bunu savunmaya hazırım. [Bugüne kadar] uluslararası düzeyde sahip olduğum itibardan geriye ne kaldı ise, [ortaya çıkacak] öfkenin yumuşamasına katkıda bulunacaktır.”¹⁴

Londra’dan Yunan Dışişleri Bakanı Kanellopoulos’a yollanmış olan bu telegraf Venizelos’un mübadeleye “nüfus mühendisliği” açısından yaklaştığını göstermektedir. O günlerde nüfusu yaklaşık 4,500,000 olan Yunanistan’ı kısa zamanda 1,000,000 kişilik bir göç dalgası vurmuştu. Venizelos, bu göç dalgasının yarattığı şokun etkisini Batı Trakya, Makedonya ve Ege adalarındaki Müslüman nüfusu sınır dışı ederek azaltmaya çalışıyordu.¹⁵ Bu işi yapmak için de Doğu Trakya Rumlarının bölgeyi terk etmelerinin tamamlanmasını bekliyordu.

Yunan Dışişleri Bakanı Kanellopoulos’a yollanmış olan telegrafın son paragrafında, Yunan ordusunun Büyük Taaruz ile bozguna uğramasından sonra çekilirken Anadolu’da yapmış olduğu zulümlere ve çıkarılan yangınlara dikkat çeken Venizelos dünya kamuoyunda Yunanistan’ın azalan saygınlığını arttırmak için elinden geleni yapacağını ve Makedonya’da yerleşik Müslü-

¹⁴ Benaki Müzesi, Venizelos Arşivi, Atina, A. B., 30, Londra’daki Venizelos’tan Yunan Dışişleri Bakanlığı’na, No 3435, 17 Ekim 1922. Yukarıdaki telegrafi Atina’da Yunan Dışişleri Bakanlığı Arşivi’nde 1922 yılı yazışmaları içinde 173 numaralı dosyada bulmak mümkündür. Bkz. Bruce Clark, *Twice a Stranger: How Mass Expulsion Forged Modern Greece and Turkey*, Londra: Granta Books, 2006. s. 54 – 55.

¹⁵ Yunanistan’da 1920 yılı Aralık ayında tarihinde yapılan nüfus sayımının verilerine göre, ülkede 450.683 Rumeli Müslümanı yaşıyordu. Bunların 317.136’sı Makedonya’da, 105.513’ü Trakya’da, 8.853’ü Ege (Sisam, Sakız ve Midilli) adalarında ve 19.181 kişi de Girit’te yaşıyordu.

manları sınır dışı etmek gibi “özünde muhakkak barbarca olan” bu uygulamanın fikir babalığını üstlenmekten kaçınmayacağını ifade ediyordu.¹⁶

Tabii ki Venizelos’un bu yazdıklarını Yunan Dışişleri Bakanlığı bünyesinde gerçekleşmiş bir ‘iç yazışma’ olarak yorumlamak gerekiyor. Daha sonraki siyasal hayatında Venizelos’un kendisi de bu uygulamanın fikir babalığını kamusal alanda üstlenmeyi hiçbir zaman göze alamadı. Aynı şekilde, olaydan altmış yıl sonra bu konular üzerine kalem oynatan milliyetçi/muhafazakar Yunanlı tarihçiler de “özünde muhakkak barbarca olan” bu uygulamayı geleneksel milliyetçi anlatının dışına çıkararak yorumlamayı veya bir iç yazışmada bu işin fikir babalığını üstlenmeye hazır olduğunu beyan eden Venizelos’un yazdıklarını hasır altı etmemeyi göze alamadılar.

Svolopoulos’un yazısı mübadele konusunda bugüne kadar çok fazla bilinmeyen Yunan diplomatik kaynaklarını ortaya koymuş olması bakımından son derece önemli ve yararlı bir çalışmadır. Fakat yorum açısından mübadele konusunda Yunanistan’da kemikleşmiş olan milliyetçi anlatının dışında bir noktada durduğunu söylemek hayli zor.

KAYNAKÇA

- Anagnostopulu, Athanasia (2005), “Göçmen Yerleşiminin Toplumsal ve Kültürel Etkileri,” Müfide Pekin (Der.), *Yeniden Kurulan Yaşamlar: 1923 Türk - Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi yayımları.
- Arı, Kemal (1995), *Büyük Mübadele: Türkiye’ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, İstanbul: Tarih Vakfı.
- Baltsiotis, Lambros (2005), “Yunanistan ve Türkiye’de Muhacirlik ve Nüfus Mübadeleleri: İki farklı anlatım ve yorumun oluşma şartları ve sonuçları”, Müfide Pekin (Der.), *Yeniden Kurulan Yaşamlar: 1923 Türk - Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi yayımları.

¹⁶ Svolopulos’un Türklerin, Hıristiyanların veya Helenler’in yurtlarından atılmasını anlatırken seçtiği kelimeler bile farklılaşıyor. Svolopulos, Anadolu’daki Hıristiyan nüfusun mübadelesi konusunda bile “kaba kuvvet kullanılarak kovulma” (_____) terimini kullanıyor. Örnek: ‘Anadolu Rumlarının ata topraklardan kaba kuvvet kullanılarak kovulması s. 7). Oysa aynı eylem Yunan hükümetinin tek tarafı olarak almayı düşündüğü bir kararla Batı Trakya’daki Türklerin Anadolu’ya yollanmalarına gelince, kelime seçiminde bir incelik meydana geliyor. Eylem Yunan tarafından gelince kullanılan kelime ‘uzaklaştırma’(_____) oluyor. (Türkleri tüm taşınabilir mal varlıklarını yanlarına alarak Yunanistan’dan uzaklaştırmakla görevli özel bir komisyon kurabilir” s. 12). Dikkatli bir okuyucu açısından Svolopulos’un bu makalesi Yunanistandaki milliyetçi/muhafazakar tarihyazıcılığının ‘Öteki’ sözkonusu olduğunda kendi dilini nasıl eğip büktüğü konusunda zengin örnekler barındırmaktadır.

- Clark, Bruce (2006), *Twice a Stranger: How Mass Expulsion Forged Modern Greece and Turkey*, Londra: Granta Books.
- Huntford, Roland (1999), "Fridtjof Nansen and the Unmixing of Greeks and Turks in 1924", *Nansen Memorial Lecture, 12 October 1998*, Oslo: The Norwegian Academy of Science and Letters.
- Ladas, Stephen P. (1932), *The Exchange of Minorities - Bulgaria, Greece and Turkey*, New York: Macmillan Company.
- Pekin Müfide ve Çimen Turan (Haz.) (2002), *Mübadele Bibliyografyası: Lozan Nüfus Mübadelesi ile ilgili Yayınlar ve Yayınlanmamış Çalışmalar*, İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı.
- Pekin, Müfide (Der.) (2005), *Yeniden Kurulan Yaşamlar: 1923 Türk - Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi yayınları.
- Pentzopoulos, Dimitri (1962), *The Balkan Exchange of Minorities and its Impact upon Greece*, Paris: Mouton.
- Stelaku, Vasso (2005), "Alan, Mekân ve Kimlik: Kapadokyalı İki Rum Grubunun Yerleşiminde Bellek ve Din", *Ege'yi Geçerken: 1923 Türk - Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Der. Renée Hirschon. İstanbul: Bilgi Üniversitesi yayınları.
- Yalçın, Kemal (2006), *Emanet Çeyiz*, İstanbul: Birzamanlar yayınları.

Özet: Mübadele konusunda Türkiye tarihyazımında son yıllarda yaşanan gelişmelere karşılık, Yunan tarihyazıcılığı halen tutucu, milliyetçi niteliğini sürdürmektedir. Yayınladığı önemli belgelerle özel dikkati hak etmesine karşın, Konstantinos Svoloopoulos'un makalesi de aynı tutumu devam ettirmektedir.

Anahtar Sözcükler: Mübadele, tarihyazıcılığı, Türkiye, Yunanistan, Konstantinos Svoloopoulos.

'Exchange of Population' and Immigration in the Greek historiography

Abstract: Recent studies in Turkey on the exchange of population that took place between Turkey and Greece in the early twentieth century reveal a marked progress both in number and content. The works on the same matter in Greece, however, are still far from scholarly standards and constitute yet another subject matter of nationalistic and conservative

historiography. The present article takes up the issue and evaluates the work by Konstantinos Svolopoulos, which falls under the same category despite the rich documentation it provides for the reader.